

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 34:316.624

Т. З. Гарасимів

професор кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового Інституту права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, професор

ПРАВОВА ФІЛОСОФЕМА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

© Гарасимів Т. З., 2014

Розглянуто одну з основних проблем філософії права, а саме дилему правового становлення особистості, зокрема поєднання соціального та індивідуального в певній інституції. Мета статті полягає в тому, щоб акцентувати увагу на вирішенні фундаментальної проблеми суспільної науки: становлення особистості через призму філософсько-правових детермінант. Здійснено кореляцію між індивідуальними та соціальними чинниками становлення особистості та формуванням людини як повноцінного члена суспільства.

Ключові слова: особистість, соціальні чинники, персоналізм, марксизм, екзистенціалізм, неофрейдизм, сучасна релігійна філософія, постмодернізм, індивід, індивідуальні чинники, фундаментальна проблема, становлення особистості індивіда, детермінація.

Т. З. Гарасимів

ПРАВОВАЯ ФИЛОСОФЕМА СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Статья посвящена одной из основных проблем философии права, а именно дилемме становления личности, в частности сочетанию социального и индивидуального в данной институции. Цель статьи заключается в том, чтобы акцентировать внимание на решении фундаментальной проблемы общественной науки: становление личности через призму философско-правовых детерминант. Автором проведено корреляцию между индивидуальными и социальными факторами становления личности и формированием человека как полноценного члена общества.

Ключевые слова: личность, социальные факторы, персонализм, марксизм, экзистенциализм, неофрейдизм, современная религиозная философия, постмодернизм, индивид, индивидуальные факторы, фундаментальная проблема, становление личности индивида, детерминация.

T. Harasymiv

LEGAL FILOSOFEMA IDENTITY FORMATION

This article is devoted to one of the main problems of the philosophy of law, namely the dilemma of identity formation, in particular the combination of social and individual in this institution. The purpose of this article is to focus on solving the fundamental problems of social science: identity formation through the lens of philosophical and legal determinants. The

author carried out the correlation between individual and social factors of identity formation and the formation of man as a full member of society.

Key words: personality, social factors, personalism, marxism, existentialism, neofreudism, modern religious philosophy, postmodernism, individual, individual factors, the fundamental problem of personality individual determination.

Постановка проблеми. Філософсько-правова проблема становлення особистості як індивіда корелюється з необхідністю дослідження формування особи – повноцінного члена демократичного, правового та соціального суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Проблема становлення людини як особистості у філософсько-правовому аспекті є актуальною з огляду на її недостатню розробленість і в сучасній українській, і в пострадянській юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Аналітика сучасної наукової думки свідчить, що найпоширенішими та найвпливовішими у вирішенні проблем особистості є вчення філософів – представників таких напрямів і шкіл, як персоналізм, марксизм, екзистенціалізм, неофрейдизм, сучасна релігійна філософія, а також постмодернізм (явище в сучасній науковій думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Найвідомішими представниками персоналізму як одного із провідних напрямів сучасної світової філософії є М. Бердяєв, Б. Боун, Р. Флюелінг, Е. Брайтмен, Е. Муньє, Ж. Лакруа, П. Рікер. Їх поєднує розуміння особистості як первинної онтологічної реальності та вищої духовної цінності, буття якої зумовлене верховною особою – Богом [1, с.278].

Загалом персоналізм обґрунтовує концепцію розуміння реальності як сукупності окремих духовних існувань (“персон”), пов’язаних через нераціоналізовану комунікацію в гармонійну цілісність. Ця гармонія є творінням Верховної Персона (Бога), функція якого полягає у поєднанні окремих персон [1, с.272]. Згідно з позиціями представників персоналізму, особистість-персона є онтологічним поняттям і виявляє себе як фундаментальний принцип буття, в якому воляова активність поєднується з неперервністю існування, що й надає особистісному існуванню “персонального” реалізування. Саме тому раціонально-дискурсивне мислення нездатне досягнути повноти “персонального” в світі. Таке досягнення можливе лише в плюралістично-множинній пізнавальній орієнтації, на яку не здатний абстрактний монособ’єкт традиційної філософії, який керується принципом збігання судження та дійсності. Аналітично-об’єктивістська наукова методологія традиційно розглядає людину як частину природи чи суспільства (біологічна істота або атом соціального буття), тому ця методологія не може досягнути людину як самодостатню цілісність, персону, “духовне творіння”. В основі персони лежить властивість самочинно набувати певного стану (свобода волі), що є наслідком самопокладання, а не впливу середовища. Тому позитивізм заперечує можливість прогресу суспільства самого по собі, оскільки воно не здатне на будь-які самостійні дії, а тому безплідне, таке, що лише відтворює вже існуюче. Тільки індивід є реальною персоною, що здійснює нові дії.

Головною характеристикою особистості є її свобода: особистість, на думку М. Бердяєва, не просто має свободу, вона й є сама свобода. А тому філософ відкидає ті визначення людини, які їй надавала традиційна філософія. Він не сприймає за характеристику людського буття поняття субстанції, хоча у більш ранній період своєї діяльності, під впливом вітчизняного неолейбніціанства, був схильний бачити в людині духовну субстанцію – монаду. Починаючи з 30-х років ХХ ст. він відмовляється від мислення в таких традиційних категоріях, як субстанція і, навіть, буття. Особистість, як твердить М. Бердяєв, не субстанція, а творчий акт, вона – спротив, бунт, боротьба, “перемога над “тягарем світу”, свободи над рабством” [2, с.7].

Представники Французької школи персоналізму під впливом М. Бердяєва поширюють низку принципових положень, розвинутих екзистенціалізмом. Зусилля спрямовуються на інтимність персони, яка б замінила “зовнішні” характеристики власності на “внутрішні”. Саме інтимність мала

захистити цілісність людини від тоталітаризму, нав'язування зовнішніх обставин силою, але водночас не дати замкнутися “у собі”, відгородитися від інших персон. “Інтимність” формує новий тип особистості, який відрізняється від того, що сформувався в умовах формально-юридичного об'єднання живих організмів та раціонально-механічного поділу в державній системі [1, с. 279].

Серед сучасних філософських шкіл, які приділяють значну увагу проблемі особистості, слід відзначити екзистенціалізм (С. К'єркегор, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, М. Хайдеггер). Представники цього напрямку вважають, що сутнісним визначенням особистості є ірраціональна самобутність її внутрішнього світу, її екзистенція [1, с. 272]. Екзистенція – унікальне особистісне єство людини, що втілює духовну, психоемоційну неповторність особи. Особистісний характер екзистенції робить її недосяжною для будь-яких логіко-дискурсивних, раціонально-об'єктивних методів пізнавального осягнення: через свою загальність вони є принципово “несумісними” з особистісною (неповторно-унікальною) природою екзистенції. Тому остання як принципово несумісна із “загальним”, речово-предметним об'єктивним світом з його раціонально-логічною структурою, тлумачиться як те, “що не є” (тобто сукупність можливостей, майбутнє тощо, на що переважно й орієнтована “екзистенція” як на предмет своїх бажань, задумів, планів, проектів), як небуття, ніщо.

Сучасний неофрейдизм (К. Хорні, Г. Саліван, Е. Фромм) наголошує на визначенні особи як вияву нею свого ставлення до інших людей через певні форми міжлюдського спілкування, уникаючи психологізаторської традиції (З. Фрейд), пояснює особистість, враховуючи внутрішні процеси і водночас психологізуючи соціальне буття особи [1, с. 272]. Особливу увагу привертає вчення Е. Фромма, котрий використав певні аспекти психологічного вчення З. Фрейда про людину, особистість, що дало йому змогу піднести розгляд останніх до соціально-філософського рівня.

Е. Фромм розуміє людське буття як становлення людини, вдосконалення її духу [3, с. 11]. Будь-яка розмова про мораль, ціннісні орієнтації, совість та обов'язок може формуватися на ґрунті філософського осягнення людини. Між іншим, слабкість багатьох етичних систем полягає у тому, що вони ігнорують філософську антропологію, залишають без уваги загальні роздуми про людську природу та намагаються протиставити особистості наперед визначені святині, котрі буцімто й дозволяють конструювати людину. У цьому випадку філософська антропологія втрачає свою первинність, стає фрагментом етичних роздумів. Саме так оцінює П. Гуревич позицію Е. Фромма у ставленні до співвідношення психоаналізу та етико-суспільної думки [4].

Пишучи про людину, Е. Фромм підкреслює: “Людина – не чистий аркуш паперу, на якому культура може писати свій текст; вона – істота, яка заряджена енергією та структурована певним чином, істота, котра, адаптуючись, реагує специфічним і певним чином на зовнішні умови. Якщо б людина адаптувалася до зовнішніх умов, гнучко змінюючи свою природу, подібно до тварини, то була б здатною до життя тільки за певних умов, до яких вона розвинула спеціальну адаптацію, вона досягла б глухого кута соціалізації, що є долею будь-якого тваринного виду, тобто зупинки історії. Якщо б, з іншого боку, людина могла адаптуватися до усіх вимог не роблячи спротив тим, що противні її природі, вона ніколи б не мала будь-якої історії взагалі” [5, с. 26].

Е. Фромм надавав великого значення проблемі людської деструктивності. З позиції всебічно обґрунтованої антропологічної концепції він критикував відому тезу: агресивна поведінка людини має філогенетичні корені, вона запрограмована в людині, пов'язана із вродженим інстинктом. Така начебто природа людини, тут нічого не поробиш. На думку ж Е. Фромма, виникнення людської деструктивності стосується швидше історії, ніж передісторії. “У тім-то й справа, – писав він, – що людина відрізняється від тварини саме тим, що вона вбивця” [6, с. 8].

Величезну методологічну цінність має розпізнання Е. Фроммом “доброякісної” та “злроякісної” агресивності. Перша почасти належить світові людських інстинктів, друга коріниться в людському характері, в людських пристрастях, якими керують спонукання зовсім не природної, а екзистенційної якості [6, с. 10]. Детальніше про це йтиметься нижче.

Е. Фромм вважав, що життя позначене особливою динамікою: людина, особистість повинна зростати, проявити себе, прожити своє життя. Якщо ця тенденція стримується, то енергія, спрямована на життя, розпадається та перетворюється на руйнівну. Інакше кажучи, прагнення до

життя та потяг до руйнування пов'язані зворотною залежністю: чим сильніше виявляється прагнення до життя, тим повніше реалізується життя, тим слабкіші руйнівні сили [6, с. 11].

Отже, погляди представників сучасних найпоширеніших філософських напрямів, переконують у тому, що спостерігається значний прогрес у вивченні проблем людини, особистості, демонструється широке та різноманітне бачення цих проблем і шляхів їх вирішення. Водночас багатоманітність підходів, наявність низки учень про людину, їх претензії на самодостатність під час вирішення сучасних проблем особистості не призводять до радикальних позитивних змін в особистісному суспільному розвитку.

Особистість – це єдність соціального та індивідуального, суть її існування [1, с. 273]. Вона являє собою цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються під час становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Розвиток особистості, розкриття її індивідуальності – це розвиток загальносуспільного в індивідуальному і через нього зростання багатства та розмаїття її духовного світу, розвиток ініціативи і творчих здібностей. Особистість реалізує себе лише поруч з іншою особистістю у процесі спільної діяльності. Глибина та масштаб її, міра самореалізації людини, а також те, наскільки збігаються її інтереси з інтересами інших особистостей і суспільства, визначають рівень розвитку особистості. Отже, індивідуалізація перетворюється на фактор усебічного розвитку особистості. Суспільство може сприяти цьому, але саме воно здатне розвиватися лише за умови наявності реальних можливостей, свободи вибору, коли особистість є одночасно й законодавцем, і виконавцем, і творцем суспільства. Відсутність таких умов неминуче призводить до стагнації суспільства, однобічного розвитку певного різновиду людської діяльності (бюрократизація, мілітаризація, професійний кретинізм тощо), що загрожує людині втратою можливості бути особистістю.

Формування особистості визначається історично певною системою суспільних відносин, культурою певної епохи, яку вона поступово опановує під час суспільної життєдіяльності. В. Нестеренко зазначає, що вирішальною умовою індивідуалізації людини є "...її соціалізація – залучення людини до соціального шляхом прийняття в себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні". Звичайно, в реальному житті соціальне та природно-неповторне взаємодіють у людині з перших днів її життя, а, можливо, ще й раніше. Але, як засвідчують і науковий аналіз, і практичне життя, індивідуальність не дана людині від природи, а задана їй самим способом її буття – соціальним. "Саме соціалізація, здійснювана через наслідування, навіювання, через дію всієї системи виховання та освіти, – саме соціалізація уможлиблює індивідуалізацію" [7, с. 242].

Пошук сутнісних характеристик явища і його понятійно-категоріальне визначення є, як відомо, найважливішою умовою, складовою частиною і метою наукового аналізу цього явища. Одночасно це – найскладніший компонент у будь-якому науковому дослідженні. Така складність зумовлена, зокрема, багатозначністю практично всіх суспільних явищ та процесів. А це вимагає від дослідника певного, кажучи словами В. Соловйова, "отвлеченого начала" в розгортанні теоретичної моделі об'єкта дослідження. Але не тільки. Саме "отвлеченное начало" має бути достатнім для ґрунтовного розгортання теоретичних обґрунтувань. Раціональність цих думок особливо підтверджується на прикладі самореалізації особистості. Як пише один із дослідників вказаного феномена німецький філософ Г. Кох, поняття самореалізації може означати все і нічого. Тому його вживають в одному випадку для позначення цілісної особистості, в другому – щоб показати лише окремі аспекти процесу її життєдіяльності, в третьому – з метою виокремлення індивідуальності особистості [8, с. 1283].

Висновки. Соціальне виступає важливою складовою особистісного буття людини як невід’ємного чинника суспільного життя. Це означає, що соціальне існує не поза індивідами, а між ними, в них самих. К. Поппер, критикуючи соціальний радикалізм, спрямований на повну заміну соціальної системи, пише, що “маляр і ті, хто співпрацює з ним, а також ті інститути, які забезпечують їхнє життя, їх мрії та плани про кращий світ, норми їх пристойності та моралі – все це складові соціальної системи, яку треба змити. Якщо вони справді мають намір очистити полотно, то їм доведеться знищити разом себе і свої утопічні плани” [9, с.189], бо своєрідність нової картини соціальної системи, якою бачать її нові автори, є певною мірою результатом тієї ж системи, яку вони хочуть перебудувати. Соціальне, що існує лише завдяки індивідуальному як формі свого буття, задає індивідуальному колу межі соціально окреслених можливостей поведінки. Воно зумовлює загальну спрямованість розвитку індивідів, а також детермінує ступінь, міру прояву та реалізації індивідом багатоманітних здібностей, потреб, знань, умінь, навичок тощо, тобто всіх сутнісних сил особистості. В цьому полягає його функція стосовно індивідуального.

Однак людина як “індивідуальна суспільна істота” вибірково ставиться до зовнішнього впливу. Ця вибірковість, певний спосіб ставлення до зовнішнього, і є концентрованим втіленням того неповторного, одиничного в особистості, яке перетворює соціальні можливості, подані ззовні. Вибірковість зумовлена, по-перше, індивідуальними межами буття людини і залежним від цього освоєнням суспільних відносин та, по-друге, формою освоєння особистістю цих відносин, які виражені відповідними ознаками індивідуальності. Отже, індивідуальне та соціальне в особистості можуть бути зрозумілі як єдність та протилежність форми і змісту. Вони є сторонами основної суперечливості особистості на рівні індивідуальності: між соціальним змістом особистості та індивідуальною формою освоєння та реалізації цього змісту. Як справедливо підкреслює Г. Ділігенський, аналіз притаманного сучасній людині співвідношення соціальності та індивідуальності зміг би слугувати ключем для розуміння її суб’єктивного світу [10, с. 39]. На нашу думку, такий підхід має своє цілковите виправдання і в аналізові процесу становлення особистості.

1. *Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник* / [за заг. ред. В. П. Андруценка, М. І. Горлача та ін]; [Текст]. – К.: Харків: Рубікон, 1997. – С. 272-279. 2. Бердяев Н. А. *О назначении человека* / Николай Александрович Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с. 3. Фромм Э. *Психоанализ и этика* / Эрих Фромм. – М., 1993. – С. 11. 4. Гуревич П. *Величие и ограниченность самого Фромма* / Павел Гуревич. – Режим доступа: [<http://www.infoliolib.info/psih/fromm/fromm01.html>]. 5. Фромм Э. *Человек для себя. Иметь или быть?* / Эрих Фромм. – Минск, 1997. – С. 26. 6. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* / Эрих Фромм. – М., 1994. – С. 8-11. 7. Нестеренко В. Г. *Вступ до філософії: онтологія людини* / Владислав Григорович Нестеренко. – К., 1995. – С. 242. 8. Koch H. *Karl Marx und die “Selbstverwirklichung des Individuums” // Einheit.* – Berlin, 1973. – № 11. – S. 1283. 9. Поппер К. *Відкрите суспільство та його вороги* / Карл Поппер. – К.: Основи, 1994. Т. 1. – С. 189. 10. Дилигенский Г. Г. *В защиту человеческой индивидуальности* / Г. Г. Дилигенский // *Вопросы философии.* – 1990. – № 3. – С. 39.